

УДК 72.03: 351.853

О.Л. Михайлишин,
*кандидат архітектури, докторант кафедри архітектури
Національного університету водного господарства
та природокористування (м.Рівне)*

АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА ВОЛИНІ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ: ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ МОДЕЛІ

Анотація: в статті розглянуті актуальні проблеми збереження і охорони архітектурної спадщини Волині 1920-30-х років в контексті сучасної європейської та вітчизняної пам'яткоохоронної діяльності. Особливий акцент зроблено на методичних аспектах визначення архітектурної цінності об'єктів означеного періоду та формуванні концепції охорони пам'яток модерністичної архітектури.

Ключові слова – архітектурна спадщина, модернізм, критерії і концепція охорони, Волинь.

Постановка проблеми. Високі темпи змін в сучасному суспільно-економічному житті України, динамічні процеси урбанізації і трансформації структури забудови міст, поступова втрата рис своєрідності міських ландшафтів внаслідок глобалізаційних процесів, в zakresі архітектурного формотворення зокрема, спонукають замислитись над новою філософією охорони історико-архітектурної спадщини першої третини ХХ століття. Уточнимо: тут маємо на увазі будівлі, зведені протягом 1920-30-х років. Загальновідомо, що значення частини архітектурного спадку цього періоду вже оцінене у належний спосіб стосовно багатьох визначних об'єктів, споруджених переважно у найбільших містах передвоєнної Радянської України, а також Галичини, що перебувала у той час у складі Другої Польської Республіки. У першому випадку йдеться про масштабні неокласицистичні ансамблі і будівлі та унікальні зразки архітектури радянського конструктивізму, у другому – про окремі з грона стилістично яскравих об'єктів, що представляють західноєвропейський модернізм в його польському прочитанні. Однак, дослідженню стану спадщини міжвоєнної доби на Волині донині приділялася незначна увага².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема охорони архітектурної спадщини Другої Польської Республіки міжвоєнного двадцятиліття на сучасному етапі є об'єктом зацікавлення переважно польських

² Розглядаємо регіон в межах Волинського воєводства Другої Польської республіки. Відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу України включає території Волинської, Рівненської та північної частини Тернопільської областей.

дослідників (М.Жиховська, Я.Левицький, Е.Пшесмицька, М.Солтисік, Р.Хірш, Р.Цельонтковська, Б.Шмигін та ін.): здійснювані ними напрацювання у цій галузі стосуються насамперед об'єктів, розташованих на території Польщі. Значна група будівель, споруджених протягом 1920-30-х років на території Волині, які мають незаперечну архітектурну цінність, не розглядалась у запропонованому автором контексті.

Мета роботи. Визначення критеріїв, елементів методики та основних завдань щодо збереження та охорони пам'яток архітектури модернізму міжвоєнного періоду на Волині.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що Волинь, як і Галичина, протягом майже двадцяти років (1921-1939) була територіальною складовою Другої Речі Посполитої, а Волинське воєводство – однією з найбільших її адміністративних одиниць. Інтенсивний соціально-економічний розвиток регіону в означений період відбувався в супроводі зростання обсягів будівництва, в тому числі житла, державних управлінських установ, закладів культури і освіти, промислових об'єктів, храмів та ін. Безперечно, за кількісними та, інколи, якісними характеристиками, збудоване у той період на Волині поступається спадщині міжвоєнного періоду в інших регіонах сучасної України. Пояснення лежить насамперед у площині тогочасних слабких „стартових” суспільно-економічних позицій краю для майбутнього розвитку та значення найбільших міст Волині, як і регіону в цілому, у господарському житті польської держави. В краї відчувався значний дефіцит фахівців усіх рівнів в архітектурно-містобудівній галузі, що гальмувало розвиток архітектурно-проектної справи, сповільнювало темпи будівництва важливих об'єктів громадського призначення, і спонукало владу залучати до проектування провідних польських архітекторів, відомих як у Польщі, так і Західній Європі (М.Лялевич, С.Шиллер, К.Толлочко, В.Мьонченський, Ф.Кокеш та ін.).

Радянська історіографія та архітектурознавство, насамперед з політично-ідеологічних міркувань, розглядали архітектурно-містобудівну спадщину модернізму міжвоєнної доби, розташовану на територіях західних областей України, переважно як несумісну за формою та змістом з соціалістичними ідеями та ідеалами, а також таку, що не має будь-якої культурної та архітектурної цінності. Результатом такого підходу стало „випадіння” з вітчизняного наукового знання важливої ланки, що стосувалась еволюції архітектурно-просторового розвитку волинських міст, і, як наслідок для архітектурної теорії і практики, розуміння логіки цього розвитку. Справедливість була частково відновлена лише на початку XXI століття, коли вийшла друком новітня „Історія архітектури України” за редакцією

проф. В.Тимофієнка, де міжвоєнна архітектура Галичини по трактована як частина архітектурної спадщини України [1, с.408, 417-418]. Визнання цінності відповідного спадку на Волині означало б на даному етапі визначення формальних передумов і стилістичних меж, від яких в регіоні почала свій розвиток повоєнна архітектура радянського періоду.

На початку 90-х років минулого століття до новостворюваного Державного реєстру національного культурного надбання (пам'ятки містобудування і архітектури) в категорії пам'яток місцевого значення по Волинській, Рівненській та Тернопільській областях було включено ряд житлових будинків, церков, костелів, фінансових установ та інших будівель, споруджених протягом міжвоєнного двадцятиліття. Однак, як впливає з реєстру, критерії відбору щодо окремих типологічних груп об'єктів різнилися. Незаперечною і провідною роль, на нашу думку, відіграли очевидне досконале архітектурно-стилістичне та функціонально-планувальне вирішення та унікальність об'єктів (як от банківські установи, поштамти, кінотеатри та ін.), можливість подальшого використання за первинним призначенням і добрий фізичний стан (в т.ч., житлові будівлі), вільна реалізація права свободи совісті (костели і церкви). Однак, безліч цінних будівель залишились поза реєстром. Відсутність наукових розвідок та, ймовірно, стереотипи ставлення до спадщини міжвоєнного періоду в цілому не сприяли поповненню переліку новими об'єктами.

Необхідно відзначити, що протягом останнього десятиліття в Україні значно посилюється інтерес у фахових та наукових колах до архітектурної спадщини першої половини минулого століття. Подібні дослідження виконувались і виконуються зараз на тлі і під очевидним впливом широкого зацікавлення архітектурою ХХ століття у світі. Про потребу формулювання критеріїв охорони модерністичної спадщини свідчать створена у 1988 році спеціалізована міжнародна організація ДОКОМОМО (DOCOMOMO – Documentation and Conservation of Modern Movement), а з 2005 року в структурі ІКОМОСу – науковий Комітет „Спадщини 20-го століття” („20th Century Heritage”) [2]. Водночас можемо відзначити: прагнучи самоідентифікації, кожна з титульних націй і таким шляхом здійснює спроби ствердити та закріпити своє місце у світовій культурній спадщині.

Дослідження власного архітектурного надбання 1920-30-х років в загальноєвропейському і навіть світовому контекстах надзвичайно активно сьогодні проводяться в Польщі. Архітектурна спадщина Волині, як і інших колишніх східних її територій, є найменш вивченою. Значний масив напрацьованих польськими архітектурознавцями історико-фактологічних матеріалів, численні публікації становлять об'єкт зацікавлення не тільки

фахових кіл, але й державних структур, що займаються охороною архітектурно-містобудівної спадщини, вирішуючи при цьому доволі контроверсійне завдання збереження культурного середовища в умовах швидкої зміни історичного простору. Організовані Люблінською Політехнікою конференції „Архітектура без кордонів” (2004, 2006, 2008 рр.) та Гданською Політехнікою за співучасті Польського Національного Комітету ІКОМОС конференції „Модернізм в Європі. Модернізм в Гдині” (2007, 2009 рр.) стали поважними міжнародними форумами, де в реальній науковій дискусії відбувається обмін досвідом, пошук спільних стратегій та формулювання концепцій щодо збереження, ревалоризації пам'яток архітектури доби модернізму в багатьох країнах Західної Європи, Польщі, України, Білорусі.

Традиційно, першим кроком на шляху визнання тієї чи іншої будівлі пам'яткою, є встановлення її цінності як твору мистецтва, що у неповторний спосіб втілює у структурі та образі естетику своєї епохи. Очевидно, що подібну оцінку можна здійснити на значній часовій відстані, що у нашому випадку вже є доволі значною і становить 70-80 років, однак незрівнянно малою у порівнянні з об'єктами, що пройшли багатовікову історію свого функціонування або існування. У зв'язку з цим виникає питання: якими повинні бути критерії для оцінки спадщини міжвоєнної доби? Загальновідомо, що у пам'яткоохоронній діяльності усталився класичний підхід і відповідний класичний набір таких критеріїв: автор твору, оригінальність, належність до певного архітектурного стилю, автентичність, унікальність (або репрезентативність) для певного періоду, функціональний та ідейний зміст [3].

Саме з таких позицій, можемо оцінювати архітектурні вартості римокатолицької сакральної архітектури Волині міжвоєнної доби та ряд суспільно важливих об'єктів, про які йшлося на початку. Зважаючи на розширення ареалу знань, можливостей доступу до першоджерел (зокрема, відповідної проектної документації та дотичних матеріалів) нині маємо нагоду верифікувати дані про авторство, хронологічні межі проектування і будівництва більшості з них; завдяки тогочасній фаховій періодиці, часописам, присвяченим проблемам архітектури і мистецтва, на шпальтах яких обговорювались значення цих об'єктів у розвитку нової архітектури, можемо встановити місце кожного з них в ієрархії творів модерністичного зодчества. Дискусія про стиль між прихильниками історизму та нової архітектури дозволяла відшукати гармонійно-виважені рішення (костели в Рівному, Радивиліві (будівля передана православної Церкві; на сьогоднішній момент здійснюється реконструкція, що супроводжується добудовою елементів, характерних для

архітектури православних храмів), Сарнах³ Рівненської обл., Цумані⁴ (перебудований), Маневичах⁵ (Волинська обл.) та ін.).

Однак, означені вище критерії не можуть бути застосовані до значної частини пам'яток 20-30-х років ХХ століття, особливою рисою яких була масовість, повторюваність, уніфікація, утилітаризм. У контексті міжвоєнної волинської спадщини такими є насамперед багатоквартирні житлові будинки. З іншого боку – типові проекти застосовувались у містах регіону одноразово, що робить сформовану забудову певної вулиці унікальною і дозволяє сприймати її як ансамбль. До числа унікальних можемо віднести й індивідуальні житлові будинки: заможних городян, а також ті, якими забудовувались житлові квартали для офіцерів [4].

Новітні типи будівель – школи, лікарні, електростанції, промислові підприємства, споруджувані в міжвоєнний період, також потребують окремого дослідження і аналізу. Адже часто це нове для свого часу будівництво було дійсно експериментальним, а застосовувані архітектурно-просторові чи функціонально-планувальні вирішення не завжди були вдалими. У зв'язку з цим окрему групу складають питання пристосування функціонуючих за своїм первинним призначенням будівель до сучасних вимог в контексті діючих архітектурно-будівельних, експлуатаційних та інших норм.

Збереження спадщини, яка з'явилась між двома світовими війнами в найбільших містах регіону Луцьку, Рівному, Ковелі, Володимирі Волинському, Кременці, Сарнах і не внесена до будь-яких охоронних реєстрів, видається досить складним завданням на сучасному етапі. Непоінформованість органів місцевого самоврядування, зокрема тих, в чій компетенції перебуває нагляд за станом культурної спадщини, власників і користувачів, громадськості щодо історико-архітектурної цінності окремих будівель, найчастіше дає можливість ставитись до них як до „старої” забудови, що заважає розвитку міського середовища і може бути реконструйована до невпізнанності або знищена взагалі. Хоча в одному з Розпоряджень Президента України говориться про необхідність «планування та забудови територій малих міст України з урахуванням ландшафтних, історичних, архітектурних, екологічних та інших особливостей таких міст» [5]. Зважаючи на низький рівень дотримання вимог пам'яткоохоронного законодавства, навіть щодо об'єктів найвищого ступеня цінності, занесених до офіційних реєстрів, важко говорити про будь-яку зацікавленість долею архітектури 1920-30-х років. Проте суттєвим елементом системи охорони на початковому етапі повинні, на нашу думку, стати популяризація знань про об'єкти на місцях, в регіоні, в державі для ширшого

³ Пам'ятка архітектури місцевого значення, ох.№ 195-Рв.

⁴ Пам'ятка архітектури місцевого значення, ох.№ 286-м.

⁵ Пам'ятка архітектури місцевого значення, ох.№ 225-м.

розуміння необхідності їх збереження. Важливими аргументами на користь захисту цієї групи пам'яток є образна сутність об'єктів, що відображає переломні процеси в мистецтві першої третини ХХ століття, посилена їх унікальністю на території Волині. Саме вони дають уявлення про наявність або відсутність зовнішніх впливів та відповідних стилістичних трансформацій, про ступінь контамінації або протиставлення місцевій архітектурно-будівельній традиції, уможливають застосування засад компаративізму для загальної оцінки спадщини окресленого періоду у всеукраїнському масштабі.

Піклування про найцінніші будівлі та ансамблі вказаного періоду, без сумніву, повинно означати піклування про документи епохи, матеріальні свідчення безперервності історичного розвитку регіону, його складність і неоднозначність, про шляхи пошуку національної своєрідності через спроби розчинитися в універсальності архітектурних форм і засобів.

Особливу увагу слід звернути на групу будівель, які, на перший погляд, не можуть бути органічною складовою міжвоєнної модерністичної спадщини – на православні храми. Консерватизм православної Церкви у питаннях стилю, необхідності дотримання канонів у структурі плану та об'ємної побудови, здавалося б, значно обмежували в той період простір творчого пошуку архітекторів. Однак, саме в архітектурі церков у незбагнений спосіб поєдналась народна традиція і новації в архітектурній стилістиці міжвоєнного періоду. Різноманітність реалізацій засвідчила: глибоке знання народної архітектури церков і прагнення її формально-змістової модернізації авторства визначного українського зодчого С.Тимошенка (церкви в Бронниках [6], Ясениничях Рівненської обл., Прилуцькому⁶ Волинської обл. та ін.); стилізаторський підхід польських архітекторів до проектування храмів, проекти яких увібрали семантичні ознаки класичних історичних стилів та, у деяких випадках, елементи, притаманні католицькому храмобудуванню (церкви в Ситному Рівненської обл. (перебудована), Рожищі⁷ Волинської обл., Обичі Тернопільської обл. та ін.) або спиралися на асоціативно-інформаційний зміст звичного силуету волинської церкви (церкви в Білівських Хуторах, Острові, Ставку⁸ Рівненської обл. та ін.), відходячи від традиції у деталях; копіювання храмів, що були визнані керівництвом православної Церкви як найбільш відповідні духу православ'я, часто їх стилістика формувалась під впливом неоросійського та „епархіального стилю” російського храмобудування II-ї половини ХІХ – поч. ХХ століття (церкви в Ківерцях Волинської обл., в Нобелі Рівненської обл., Тилявка Тернопільської обл. та ін.). Два останні підходи спонукали архітекторів до вивчення місцевої церковної архітектури.

⁶ Пам'ятка архітектури місцевого значення, ох.№168-м

⁷ Пам'ятка архітектури місцевого значення, ох.№ 235-м.

⁸ Пам'ятка архітектури місцевого значення, ох.№ 141-Рв.

Волинське храмобудування 1920-30-х років потребує пам'яткоохоронних дій з огляду на унікальність цього явища як такого. Разом із церквами Галичини цей масив об'єктів став наступним етапом розвитку національного сакрального зодчества і духовності в той час, коли Радянська Україна перебували під впливом ідеології войовничого атеїзму, боротьби з символами та об'єктами релігійного культу, а також суворої заборони проектування і будівництва нових храмів. Особливо це стосується пам'яток Рівненської області, яка з невідомих причин не згадується у Концепції Державної програми збереження та використання пам'яток дерев'яної сакральної архітектури на 2006-2011 роки [7], як така, що зосереджує на своїй території значну кількість таких об'єктів. Цей факт актуалізує і робить нагальною необхідність проведення дослідницьких робіт в цьому закресі.

Висновки. Сучасні, слушні з теоретичного погляду концепції, які передбачають охорону всіх творів модерністичної архітектури, на практиці означали б необхідність занесення до реєстрів культурного надбання десятків будівель, що в сьогоднішній ситуації стосовно охорони вже зареєстрованих пам'яток є нереальним наміром. Тим більше, треба брати до уваги недостатнє, зважаючи на сказане вище, охоплення пам'яткоохоронними заходами об'єктів більш ранніх періодів – для прикладу, дерев'яних і мурованих храмів кінця XIX – початку XX століть.

Тому, тактичним завданням є виявлення та інвентаризація цінних об'єктів архітектурної спадщини міжвоєнного періоду на теренах Волині (в межах названих вище областей), комплексної її оцінки, що спиратиметься на спільні критерії у державному та регіональному масштабах, і в близькій перспективі – розробка і прийняття законодавчих актів та нормативних документів, що передбачатимуть спеціальні дії у сфері збереження і охорони найцінніших творів архітектури 1920-30-х років.

Література

1. Історія української архітектури / Ю.С.Асеев, В.В.Вечерський, О.М.Годованюк та ін.; за ред. В.І.Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 472 с.
2. www.international.icomos.org.
3. Тимофієнко В. Шерега визначень пам'яток архітектури і особливості їх розуміння / В.Тимофієнко // Теорія та історія архітектури і містобудування: Зб. наук праць Держ наук.-досл. ін-ту теорії та історії архітектури. – Вип.3. – К.: НДІТІАМ, 1998. – С.117-131.
4. Михайлишин О. Розвиток типології житла на Волині у 1920-30-х роках на прикладі забудови кварталів для військовослужбовців / О.Михайлишин //

- Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник / Відпов. ред. М.М.Дьомін. – КНУБА, 2009. – Вип. 22. – С.380-390.
5. Розпорядження Президента України від 19.10.2000 №327/2000-рп Про забезпечення комплексного розвитку малих міст України / www.heritage.com.ua/PU/zakon/p_akty.
 6. Archiwum Akt Nowych w Warszawie, MSW, sygn. 2408.
 7. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.06.05 №183-р Про схвалення Концепції Державної програми збереження та використання пам'яток дерев'яної сакральної архітектури на 2006-2011 роки / www.heritage.com.ua/PU/zakon/p_akty.

Аннотация

В статье рассмотрены актуальные проблемы охраны архитектурного наследия Волыни 1920-30-х годов в контексте современной европейской и отечественной памятникоохранной деятельности. Особо акцентировано внимание на методических аспектах определения архитектурной ценности объектов указанного периода, а также формировании концепции охраны памятников модернистической архитектуры.

Ключевые слова – архитектурное наследие, модернизм, критерии и концепция охраны, Волынь.

Summary

The actual problems of the 1920-30-s architectural heritage protection and preservation in Volyn in the context of modern European and domestic monuments conservation activity were considered. The special accent was made on the methodical aspects of the definition of the architectural objects value in the estimated period and on the formation of the concept of modernistic architecture monuments.

Key words – architectural heritage, modernism, criteria and conception of preservation, Volyn.